

IJsvogels *Alcedo atthis* als bosbewoners: de (geringe) aantrekkingskracht van een Drents ven

Rob G. Bijlsma

Van mei 1992 tot en met oktober 2002 keek ik vanachter mijn bureau uit over een klein ven (18x16 m), ingebed in een heideveldje op Landgoed Berkenheuvel. Twaalf keer werd ik blij verrast door een IJsvogel, die kortstondig het ven aandeed. Zulke waarneming vonden altijd in nazomer, herfst en vroege winter plaats, en altijd in jaren dat de soort het als broedvogel goed deed. Als visplek was mijn ven echter weinig geschikt (geen vis, alleen salamanders, kikkers, waterkevers en bootsmannetjes), wat zichtbaar werd in de korte verblijfsduur van de IJsvogels. Gemiddeld taaiden ze al 5.9 minuten na aankomst af. Overwinterende vogels werden nooit bij een ven vastgesteld, uitsluitend langs visrijke, eutrofe wateren als beken en kanalen. Niettemin zullen de c. 870 vennen in Drenthe geregeld door IJsvogels worden bezocht, vooral tijdens de dispersie en trek.

IJsvogels zijn in Drenthe niet dik gezaaid. Als broedvogel zijn er sinds 1974 slechts enkele tientallen bekend, waarvan een deel bovendien een twijfelachtige status heeft bij gebrek aan nestvondsten of nestindicatieve waarnemingen (van Dijk & van Os 1982, van den Brink *et al.* 1996). Losse waarnemingen stammen grotendeels uit najaar en winter (van Dijk & van Os 1982).

In dit artikel zet ik mijn ijsvogelwaarnemingen bij één vennetje in Landgoed Berkenheuvel op een rij, een ogenschijnlijk atypische locatie voor IJsvogels. Wat spoken die mini-visser daer eigenlijk uit? Om wat voor individuen gaat het? En zeggen deze waarnemingen iets over het voorkomen in Drenthe?

Gebied

Vanaf zomer 1992 woon ik op de Bokkenleepte in Landgoed Berkenheuvel. Vanachter mijn bureau kijk ik uit over een heideveldje (1.75 ha) met daarin een klein vennetje (16x18 m). Het heitje is omringd door een oud beukenbos en 40-50 jarige grove dennen. Deze enclave ligt in vogelvlucht op 750 m van het beekdal van de Vledder Aa, en op 1.5 km van de Vledder Aa zelf. Het beekdalsysteem van de Vledder Aa staat in verbinding met het stroomdal van de Wapserveense Aa.

In Berkenheuvel en de aangrenzende Boswachterij Smilde liggen tientallen grote en kleine vennen, een vage herinnering aan de tijd dat dit deel van Drenthe nog grotendeels uit natte heide bestond. Het zijn veelal behoorlijk zure, voedselarme wateren (Provincie Drenthe 1992); mijn vennetje heeft bijvoorbeeld een pH van 4.5-4.9 (mededeling André Donker, Natuurmonumenten). In de meeste (alle?) vennen van landgoed Berkenheuvel en Boswachterij Smilde ontbreken vissen. Daarentegen zijn amfibieën talrijk (in mijn ven bijvoorbeeld

honderden hei- en groene kikkers en kleine watersalamanders (Bijlsma 2002), en tientallen bruine kikkers en padden), zo ook libellen, bootsmannetjes en diverse soorten waterkevers. De beschikbaarheid van dit cohort waterbeesten is het grootst van maart tot en met oktober; daarna zijn het vooral de bootsmannetjes die het water nog enige levendigheid geven. Mijn ven varieert in omvang, afhankelijk van de regenval. Rondom het ven staat opslag van grove den, zomereik en berk. De boompjes staan soms wel, maar vaker niet, in het water en zijn dus al dan niet geschikt als zitplaats voor IJsvogels om vanaf te jagen. Overigens waren ze voor hun zitposten niet volledig afhankelijk van boompjes; bij gebrek eraan werd ook plaatsgenomen op pijpenstrootjepollen.

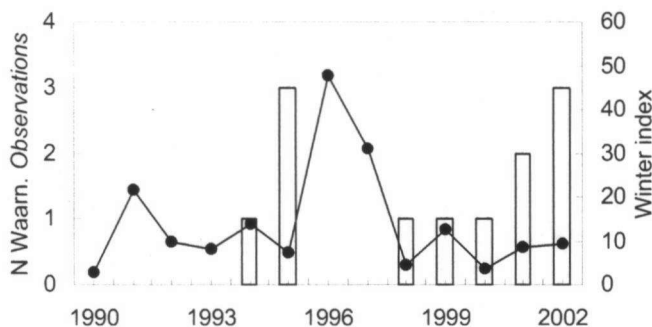
Werkwijze

IJsvogels zijn makkelijk vast te stellen doordat ze in de vlucht roepen. Het schelle geluid dringt makkelijk door dubbel glas. Een actieve IJsvogel kan daarom niet worden gemist. Het potentiële contact met explorerende vogels is echter van korte duur, omdat de vogels zelden langer dan 5-10 minuten rondhangen alvorens af te taaien. Het is dus zaak gespitst te zijn op het schelle Tie-tie-tie.

Van alle vogels werd geprobeerd het geslacht en de leeftijd vast te stellen (Glutz von Blotzheim & Bauer 1980, Probst 1982, Ringcentrale 2002). Dat lukte alleen als ze even de moeite namen te gaan zitten.

Resultaten

In de periode mei 1992 tot en met oktober 2002 zag ik in zeven jaren in totaal twaalf IJsvogels bij mijn vennetje. De jaren waarin geen IJsvogels werden gezien, volgden telkens op een winter met een vorstgetal van >20 (Figuur 1, Bijlage 1).

Figuur 1. IJsvogelwaarnemingen (staven) bij het Bokkenleegteven op Landgoed Berkenheuvel van mei 1992 tot en met oktober 2002, uitgezet tegen het vorstgetal (stippen) van IJnsen (1991). *Observations of Common Kingfishers (bars) at a fen in Berkenheuvel Estate from May 1992 through October 2002, in relation to IJnsen's frost index (dots).*

De IJsvogels doken voornamelijk in de nazomer en herfst op: 2x juli, 4x augustus, 4x september, 1x november en 1x december. De verblijfsduur van de vogels bij het ven was gewoonlijk kort tot zeer kort: gemiddeld maar 5.9 minuten (spreiding 1-12 minuten), waarbij de uitbijter van 370 minuten op 24 augustus 1995 buiten beschouwing is gelaten omdat van die dag niet zeker is of de vogel continu aanwezig was tussen 11.50 en 18.00 uur. De vogels lieten keer op keer hetzelfde patroon zien: als uit het niets verschijnen, laag met trillende vleugels rondjes draaien over het water (onderwijl schel roepend), en al dan niet plaatsnemen op een laaghangende tak van een boompje nabij het ven (<3 m van de oever). Daarna waren er verschillende opties: enkele malen van positie veranderen, opnieuw rondjes vliegen, ander boompje zoeken, vangpogingen doen of aftaaien. Bij zes waarnemingen weet ik zeker dat de vogel geen vangpogingen deed; de gemiddelde verblijfsduur van deze categorie IJsvogels was slechts 2.5 minuten.

De IJsvogels die wel vangpogingen deden, moesten zich - bij gebrek aan visjes - behelpen met kleine of moeilijk hanteerbare prooien. Alle pogingen werden gedaan vanaf een zitpost. De volgende prooi-soorten werden vastgesteld: 1x een neotene kleine watersalamander *Triturus vulgaris*, 4x een jonge groene kikker *Rana esculenta*, 4x een waterkever *Ilybius* sp. en 3x een bootsmannetje *Notonecta glauca*. De prooien werden meegenomen naar een zitpost langs de waterkant. De kleine watersalamander en de kikkertjes kostten hannestijden van 40-135 seconden (gemiddeld 79 seconden, n=5), waarbij ze herhaaldelijk met kracht tegen de zittak werden gemept. Ook de kevers en bootsmannetjes werden stevig tegen de tak gemept alvorens ze werden doorgeslikt.

De vangfrequentie werd op drie verschillende dagen gemeten: resp. 2 kevers in 7 minuten, 3 kikkertjes in 14 minuten en 2 kevers in vijf minuten.

Discussie

Vrijwel direct na het uitvliegen worden de jongen uit het territorium van hun ouders verdreven. In Nederland vliegen de jongen van het eerste broedsel in mei uit (Glutz von Blotzheim & Bauer 1980, Probst 1982). Vrijwel alle jongen blijven in de eerste paar maanden na het uitvliegen binnen 50 km van de geboorteplaats, waarbij ze alle kanten op zwerven (B.J. Speek in Glutz von Blotzheim & Bauer 1980, Probst 1982). Mijn venetje werd vooral in augustus en september bezocht, wat meer op echte trek duidt. De gemiddeld iets latere piek bij sommatie van losse meldingen voor geheel Nederland (Bijlsma *et al.* 2001) is waarschijnlijk ontstaan door de menging van passanten met overwinteraars.

De kans is groot dat de Drentse vogels deels van buitenlandse origine zijn, zoals ook zichtbaar wordt in de gegevens van het Vogeltrekstation (Speek & Speek 1984). Weliswaar zwerven Nederlandse broedvogels ook naar het noorden, maar de gemiddelde "trekrichting" ligt toch meer in de westelijke en zuidelijke sector (Speek & Speek 1984). En aangezien er in Noord-Nederland vrijwel geen IJsvogels broeden (Bijlsma *et al.* 2001), ligt een (noord)oostelijke connectie voor de hand. Zeven van de acht op leeftijd gedetermineerde vogels waren juveniel, geheel volgens de verwachting omdat jonge vogels een sterker ontwikkeld zwerv- en trekgedrag hebben (Glutz von Blotzheim & Bauer 1980).

Dat IJsvogels niet ieder jaar werden gezien, was te verwachten. Koude en strenge winters als 1996 en 1997 hakken stevig op de populatie in, en dat kan zelfs voor normale winters opgaan

indien vergezeld van een wat langere ijsperiode (zoals in 1991) (Bijlsma *et al.* 2001). Herstel van zulke verliezen kan enige tijd vergen, omdat IJsvogels kort leven (in Nederland maximaal 4 jaar en 11 maanden; Probst 1982) en een hoge sterfte in het eerste levensjaar kennen (gemiddeld 78-79% sterft tussen het verlaten van de broedgang en het daaropvolgende broedseizoen; Bunzel & Drüke 1989). Daar staat tegenover dat ze in het eerste levensjaar tot broeden overgaan (voor zover niet al dood), 2-3 broedsels per jaar kunnen maken (in het laatste geval vaak een man met twee vrouwen; Bunzel & Drüke 1989) en een sterke dispersie vertonen (Nederlandse juvenielen en pullen gemiddeld 138 plus/min 183 km tussen geboorte- en hervangstplek; Probst 1982). De hiaten in mijn ijsvogelreeks vielen samen met lagere broedvogelaantallen na de klap in 1991, en met de strenge en koude winters van 1996 en 1997 (Bijlsma *et al.* 2001).

De waarnemingen bij mijn vennetje doen de vraag rijzen hoe veel vaker IJsvogels op dit soort plekken opduiken. Twaalf waarnemingen over bijna dertien jaar lijkt niet veel, maar het betreft hier één plasje van slechts 0.02 ha. Voor heel Drenthe werd het aantal vennen in 1980 op *c.* 870 geschat (Provincie Drenthe 1992), en dan krijgen vennen als ijsvogelplek opeens een heel ander perspectief. Toch denk ik niet dat vennen een factor van betekenis zijn in het korte leven van IJsvogels. De gemiddeld korte verblijfsduur en de magere of ontbrekende vangsten zijn een teken aan de wand. Ook het feit dat IJsvogels nooit in de tweede helft van de winter opdoken, terwijl ik ze dan wel zag langs de eutrofe, visrijke Tilgrup en Vledder Aa, lijkt aan te geven dat de voedselarme vennen als tijdelijke onderbreking in een zwerf- of trektocht wel voldoen, maar niet als vaste verblijfplaats. Overigens zag ik in mei 1990 tot en met oktober 2002 tijdens 12.816 velduren in de bossen en heidevelden van West-Drenthe buiten de wateren om nooit een IJsvogel langsvliegen. Misschien niet zo gek, omdat de IJsvogels die bij mijn vennetje langswipten pas "tie-tie-tie" begonnen te roepen toen ze over het water scheerden. Waarschijnlijk roepen ze niet of weinig tijdens hun over-land-tochten van de ene naar de andere waterpartij (ook 's nachts hoor je ze nooit overtrekken). Dan moet je als waarnemer wel heel scherp zijn om zo'n blauwe schicht op te merken tussen de grove dennen, lariksen en fijnsparren.

Summary: Common Kingfishers *Alcedo atthis* in woodland: the (minor) attraction of a fen in Drenthe

At a small fen (18 x 16 m) surrounded by heath- and woodland in the Berkenheuvel Estate (near Doldersum, 52°54'N, 6°15'E), twelve Common Kingfishers were recorded from May 1992 through October 2002. Like most other fens in Drenthe, fishes are absent in these rather acid waters (pH 4.5-4.9). The duration of their stay was on average 5.9 minutes (not including a bird which was seen on 24 August 1995, on 11.50 hr and 18.00 hr). Six Kingfishers which did not attempt to capture prey, stayed only 2.5 minutes on average (Appendix 1). Among preys captured, the following were identified: 1x *Triturus vulgaris* (neotenous), 4x *Rana esculenta* (young ones), 4x *Ilybius* sp. and 3x *Notonecta glauca*. All prey items were captured by diving from perches, then transported to the nearest perch and battered (also the waterbugs and backswimmers) before being swallowed. Catching frequency varied between 2 waterbugs in 5 minutes to 3 little frogs in 14 minutes.

Common Kingfishers frequented the fen exclusively in years with relatively high population

levels, i.e. when recovered from high mortality during cold or severe winters (Figure 1). As the species is a rare breeding bird in the northern Netherlands, it is argued that the majority of visitors must have had a (north)eastern origin. The fen was visited only in July (2x), August (4x), September (4x), November (1x) and December (1x), indicating that mostly passage migrants were involved. Wintering birds concentrated along eutrophic waters with fish populations. Evidently, nutrient-poor fens are visited during migration and dispersion, but their suitability as food resources is negligible.

Literatuur

- Bijlsma R.G. 2002. Kleine Watersalamanders en Buizerds rond een Drents ven. Meetnet Amfibieën Mededelingen 10: 12-13.
- Bijlsma R.G., Hustings F. & Camphuysen C.J. 2001. Algemene en schaarse vogels van Nederland (Avifauna van Nederland 2). GMB Uitgeverij, Haarlem/KNNV Uitgeverij, Utrecht.
- van den Brink H., van Dijk A., van Os B. & Venema P. 1996. Broedvogels van Drenthe. Van Gorcum, Assen.
- Bunzel M. & Drüke J. 1989. Kingfisher. In: Newton I. (ed.), Life time reproduction in birds: 107-116. Academic Press, London.
- van Dijk A.J. & van Os B.L.J. 1982. Vogels van Drenthe. Van Gorcum, Assen.
- Glutz von Blotzheim U.N. & Bauer K.M. 1980. Handbuch der Vögel Mitteleuropas, Band 9. Akademische Verlagsgesellschaft, Wiesbaden.
- IJnsen F. 1991. Karaktergetallen van de winters vanaf 1707. Zenit 18: 69-72.
- Probst J.G.A. 1982. Mijn ervaringen met de IJsvogel *Alcedo atthis ispida* en Enkele gegevens over de nachtzwaluw *Caprimulgus europaeus*. Uitgeverij H. Gianotten, Tilburg.
- Speek B.J. & Speek G. 1984. Thiemes vogeltrekAtlas. Thieme, Zutphen.
- Provincie Drenthe. 1992. Natuur in Drenthe. Provincie Drenthe, Assen.
- Ringcentrale. 2002. Determinatie IJsvogel - *Alcedo atthis*. Op Het Vinkentouw 97: 40-43.
- Adres: Doldersummerweg 1, 7983 LD Wapse.

Bijlage 1. Waargenomen IJsvogels bij een ven op Landgoed Berkenheuvel van met 1992 tot en met oktober 2002. *Common Kingfishers observed at a small fen (18x16 m) in the woodland of Berkenheuvel in Drenthe in May 1992 through October 2002.*

Jaar Year	Dag/Maand Day/Month	Geslacht Sex	Leeftijd Age	Verblijfsduur (minuten) Presence (minutes)	Prooivangst Prey capture
1994	11/9	?	juv	7	+
1995	10/7	?	?	4	+
1995	24/8	?	juv	370 (?)	+
1995	16/9	?	?	25	+
1998	29/7	?	?	1	-
1999	4/7	?	?	2	+
2000	21/8	?	juv	3	-
2001	30/9	man	ad	5	-
2001	13/11	?	juv	2	-
2002	3/8	?	juv	12	+
2002	31/8	?	juv	3	-
2002	24/9	?	juv	1	-

